

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ЕКОНОМІЦІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПІДХІД*

Досліджено сучасний стан управління ризиками в економіці розвинутих країн та України. Показана необхідність застосування нового, інтегрального підходу до управління ризиками на макро- та мікрорівні, проаналізовано його основні компоненти.

(*Стаття підготовлена за результатами науково-дослідного проекту, профінансованого Державним фондом фундаментальних досліджень МОН України)

Постановка проблеми. Управління ризиками в економіці будь-якої країни є одним із вирішальних факторів забезпечення сталої динаміки її соціально-економічного розвитку. Низький рівень управління ризиками неминуче призводить до суттєвого зниження динаміки суспільного виробництва, незалежно від ступеню його розвитку, свідченням чого є втрати, які несе світова економіка під час теперішньої світової фінансової кризи та економічної рецесії.

Аналіз, проведений фахівцями Департаменту з економічних та соціальних питань ООН свідчить про те, що в 2007-2009 рр. більшість держав світу зіткнулися з найгіршою економічною кризою з часів Другої світової війни. За прогнозом ООН, оприлюдненом в травні 2009 року, спад світової економіки в 2009 році становитиме 2,6% [1, р.3]. Економіка України виявилася найбільш постраждалою серед європейських країн, - за оцінками ЄБРР падіння ВВП в 2009 р. в Україні складе 10 % [2]. Спад в економіці є, поміж іншого, результатом відсутності у теперішнього та попередніх урядів дієвої економічної політики, спрямованої на структурне реформування економіки України і розвиток внутрішнього ринку за часів сприятливої економічної кон'юнктури 2000-2007 років.

Характеризуючи передумови сучасної глобальної кризи, лідери 20 найбільш потужних країн світу на своїй зустрічі в жовтні 2008 року особливу увагу звернули на вкрай незадовільний стан управління ризиками. "Часи високих темпів зростання світової економіки у поєднанні із довготривалим періодом стабільності її розвитку у попереднє десятиріччя обумовили пошук учасниками ринку високої доходності для своїх інвестицій **без адекватної оцінки ризиків** (виділено авт.), що їх супроводжують, та призвели до того, що вони не проводили добросовісного аналізу напрямків інвестування своїх ресурсів. В той же самий час на вразливість фінансової системи вплинули такі чинники, як недостатня урегульованість процедури випуску цінних паперів, **неефективні методи управління ризиками** (виділено авт.), поява на ринку все більш складних та непрозорих фінансових інструментів та надмірне використання фінансового леверіджу. Регуляторні органи в низці розвинутих країн **не змогли адекватно оцінити та управляти ризиками** (виділено авт.), які виникли на фінансових ринках..." [3].

Отже, лідери провідних країн світу однакові в тому, що розгортання світової фінансово-економічної кризи 2007-2009 рр. значною мірою обумовлено суттєвими недоліками в стані ризик-менеджменту. В додаток до їх аналізу зазначимо, по-перше, що провали в управлінні ризиками стосуються як розвинутих країн, так і країн з транзитивною економікою, до яких належать країни СНД, в тому числі і Україна. По-друге, недостатній рівень управління ризиками виявився притаманним всім рівням економічної діяльності, - від суб'єктів підприємницької діяльності та громадян-споживачів (мікрорівень) до органів державного управління (макрорівень). По-третє, проблеми з ризик-менеджментом спіткали суб'єктів економічної діяльності практично всіх галузей економіки.

Опанування українською владою та підприємцями сучасних підходів до інтегрального управління ризиками на мікро- та макрорівні економічної діяльності здатне позитивно вплинути на кількісні та якісні показники економічного зростання в післякризовий період розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження ризиків на мікрорівні в сучасний час відбувається під впливом не *Інституціональний аналіз* діяльності економічних суб'єктів виходить із того, що ризики в діяльності підприємств є об'єктивним чинником, який обумовлений такими факторами, як обмежена раціональність економічних суб'єктів (асиметричність інформації та нездатність найкращим чином проаналізувати отриману інформацію) та невизначеність очікуваних результатів. Для мінімізації ризиків підприємств вже має не тільки оптимізувати суто виробничі витрати, але й нести т.зв. трансакційні витрати, спрямовані на збір інформації та захист прав власності. Особливу увагу інституціоналісти приділяють розгляду таких видів підприємницьких ризиків, як ризик недобросовісності контрагентів та ризик використання специфічних активів.

Свій власний варіант підходу до підприємницьких ризиків існує і в *кейнсіанській теорії*, згідно якої вартість готової продукції мають входити і витрати, викликані дією не передбачуваних факторів, - коливаннями ринкової кон'юнктури, наслідками катастроф тощо. На мікроекономічному рівні в кейнсіанській теорії розрізняють наступні види ризиків: а) ризик підприємця (або боржника, якщо використовуються залучені кошти), який виникає внаслідок можливості неотримання підприємцем прибутку, на який він розраховував, інвестуючи кошти в певний проект; б) ризик кредитора, тобто ризик неповернення грошей, що вони їх

надали у вигляді позики; в) інфляційний ризик, пов'язаний із знеціненням грошової одиниці.

Вітчизняні науковці, як і вчені з пострадянських країн, в першу чергу з Росії, розробляють питання, пов'язані із управлінням ризиками на рівні окремих підприємств. В працях Балабанова І. Т., Вітлінського В. В., Вяткіна В. Н., Вяткіна І. В., Гамзи В. А., Гольдштейна Г. Я., Гранатурова В. М., Гуца А. Н., Скатеринославського Ю. Ю., Камінського А. Б., Лук'янової В.В., Макаревича Л.М., Наконечного С. І., Хохлова Н. В., Чернової Г.В., Шарапова О. Д. розглядаються сутність підприємницького ризику, методи управління ризиками, математичні моделі управління ризиками, тощо.

Активно досліджується вченими розвинутих капіталістичних країн проблематика ризик-менеджменту на рівні функціонування державних установ та реалізації державних програм (макрорівень). Теоретичною базою цих розробок є базова концепція про місце держави в капіталістичному суспільстві, згідно якої функція держави полягає в наданні своїм громадянам певних послуг та в реалізації суспільно значимих проєктів.

Ціль статті полягає в розгляді сучасної практики управління ризиками на макрорівні (державні органи влади) та мікрорівні (суб'єкти підприємницької діяльності та громадяни-споживачі) економіки та розробки інтегрального підходу до управління ризиками в економіці України.

Виклад основного матеріалу. *Сучасний стан практики управління ризиками на мікро- та макрорівні.* Проблеми управління ризиками на мікрорівні протягом поточного десятиріччя проявилися в діяльності багатьох закордонних та вітчизняних компаній та банків.

Розвинуті капіталістичні країни. Банківський сектор розвинутих капіталістичних країн виявився одним із найбільш постраждалих секторів економіки. В США фактично був ліквідований інвестиційний банківський бізнес, - з п'яти найбільших інвестиційних банків США два перетворилися на звичайні комерційні, один був ліквідований, а ще два були продані за дуже низькою ціною [4]. Станом на червень 2009 року в США збанкрутували 34 банки в порівнянні із 25 в 2008 та 3 в 2007 [5]. Гучні банкрутства банків спіткали в 2008-2009 рр. і європейські країни, - Великобританію, Німеччину, Ісландію тощо.

Корпоративний ризик-менеджмент продемонстрував низьку ефективність в реальному секторі багатьох країн світу, свідченням чого є низка корпоративних скандалів 2000-2009 рр., пов'язаних із наданням, шляхом викривлення фінансової звітності, неправдивої інформації акціонерам та регуляторним органам. Найбільшого розголосу набули скандали, в які були втягнені такі всесвітньовідомі корпорації, як "Enron", "Tyco International", "Kmart", "Global Crossing", "Worldcom", "Parmalat" та ще півтора десятка інших [6].

Україна. Значна кількість українських банків також «провалила» іспит з ризик-менеджменту, про що, перш за все, свідчить те, що вперше з 1991 року в 1-му кварталі 2009 року банківська система отримала збитки, які склали 7,02 млрд. грн., що пов'язано насамперед із значними обсягами відрахувань (17,3 млрд грн.) в резерви під активні операції банків [7]. При чому збитковими виявилися 10 з 18 найкрупніших банків, та 6 з 20 крупних.

В Україні рівень корпоративного ризик-менеджменту в реальному секторі загалом є достатньо низьким, в результаті чого, наприклад, керівництво металургійних компаній вчасно не зуміло зреагувати на кризу збуту своєї продукції на світовому ринку, перші ознаки якої можна було виявити ще за кілька років до її початку. Ще однією проблемою, яка виявила слабкість ризик-менеджменту вітчизняних компаній є рейдерство. Нездатність керівництва компаній управляти ризиками рейдерського поглинання змусило уряд України створити спеціальну Міжвідомчу комісію з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств [8].

Досвід вивчення авторами проблематики управління ризиками на підприємствах м. Києва та в органах державного управління показав, що лише незначна частина підприємств використовує ризик-менеджмент в своїй діяльності. При чому, мова в кращому випадку йде про окремі його елементи, а не про застосування ризик-менеджменту як одного із наріжних каменів ведення бізнесу. Так, від 38 до 52 % всіх малих та середніх підприємств м. Києва в. 2005 р. зовсім не управляли своїми стратегічними ризиками, від 33 до 47 % - виробничими, від 43 до 57 % - маркетинговими [9].

Ситуація в споживчому кредитуванні показала нездатність значної кількості громадян України управляти своїми ризиками, що також, на нашу думку, відноситься до аналізу мікрорівня ризик-менеджменту, оскільки фаза споживання є невід'ємним елементом процесу відтворення суспільного капіталу.

Швидке зростання економіки України протягом 2000-2007 рр. призвело до того, що частина громадян, які мали вільні гроші, захопилася спекулятивними операціями на ринку нерухомості, розраховуючи на постійне зростання ціни активів, придбаних в кредит, що давало можливість вчасно розрахуватися по кредитним позикам. Інша частина громадян, розраховуючи на постійне зростання власних доходів, взяла споживчі позики для придбання квартир, машин тощо. Більш ніж двократне знецінення гривні в 2008 році призвело до неможливості позичальників обслуговувати валютні кредити.

На макрорівні (державні органи управління та регулювання економіки) також спостерігаються суттєві недоліки в управлінні ризиками.

Розвинуті капіталістичні країни. Спеціальні слухання в Конгресі США, які відбулися в жовтні 2008 року, з'ясували факти недостатнього регулювання фінансових ринків з боку Федеральної Резервної системи та Комісії з цінних паперів та фондового ринку. Відомий фінансист Джордж Сорос так оцінив дії американських фінансових регуляторів: «Стрімкий розвиток фінансового ринку вийшов з-під контролю тоді, коли нові фінансові продукти стали настільки складними, що регуляторні органи виявилися не

в змозі прорахувати ризики та стали покладатися на ризик-менеджмент, що його проводили банки. Одночасно рейтингові агенції поклалися на інформацію, що їй надавали розробники складних банківських продуктів. Ми постали перед шокуючою безвідповідальністю» [10].

Україна. Українські органи державного нагляду за фінансовими ринками, як свідчить практика, також не змогли застосувати дієві методи управління фінансовими ризиками. Так, Національний банк України допустив значне зростання обсягу наданих валютних споживчих кредитів, «розігрівши» внутрішній ринок за умов відсутності «точок» зростання, які б спиралися на сталі доходи суб'єктів економічної діяльності. Звичайно, негативну роль відіграв і допуск на український ринок іноземного банківського капіталу, за допомогою якого в фінансову систему стали надходити відносно дешеві валютні ресурси. І хоч фінансовий ринок був відкритий не з ініціативи НБУ, все ж таки його експерти та радники мали спрогнозувати ризики такого рішення та запропонувати засоби мінімізації їх наслідків.

Про стан управління ризиками на макрорівні достатньо добре свідчить практика підготовки таких важливих документів, якими є річні Державні програми економічного і соціального розвитку України, в яких визначаються «цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери» [11].

З початку законодавчого забезпечення розробки державних програм економічного і соціального розвитку (2000 р.) Верховна Рада України жодного разу в остаточному варіанті не затвердила програми, проекти яких подавалися до її розгляду. Проте, навіть в проектах програм лише в декілька випадках, - програми на 2005 та 2006 рр., - згадуються ризики, пов'язані із їх виконанням. Однак, системний науковий підхід до їх розгляду не використовувався, про що, зокрема, свідчать обсяги відповідних розділів. В проекті Програми на 2005 рік викладенню ризиків реалізації короткострокової Державної програми соціального та економічного розвитку приділено лише 1 абзац, а в проекті програми 2006 року – 1,5 сторінки.

Міністерство економіки, в свою чергу, не врахувало в проекті Державної програми економічного і соціального розвитку на 2009 рік ризики та методи управління ними, готуючи її в вересні 2008 року, - тобто в той час, коли в світі вже другий рік посилюється розгортання масштабна фінансова криза. Міністр економіки України Богдан Данилишин, виступаючи після засідання Кабінету Міністрів 13 вересня 2008 року, на якому було схвалено проект програми, оптимістично заявляв: «Позитивні тенденції поточного року закладають надійну базу для забезпечення економічного зростання у наступному році. Ми прогнозуємо реальне зростання обсягу ВВП на 6% та зростання обсягів промислового виробництва» [12].

Незважаючи на те, що сучасна система ризик-менеджменту знаходиться в стані кризи в багатьох країнах, ситуація в Україні принципово відрізняється від стану справ в розвинутих економіках, які вже достатньо давно зайняті вирішенням теоретичних та практичних проблем ризик-менеджменту. Достатньо сказати, що свій відлік становлення ризик-менеджменту в його сучасному вигляді веде від середини 40-х років 20-го сторіччя. В даний час завершується четвертий етап її розвитку, та є певні ознаки того, що світова фінансово-економічна криза 2007-2009 рр. дала поштовх початку нового, п'ятого етапу, пов'язаного із необхідністю вироблення нових, інтегральних підходів до управління ризиками на всіх рівнях економічної діяльності, - від окремої людини – до державних органів управління економікою [13]. В Україні ж наразі триває лише перший етап становлення ризик-менеджменту, який характеризується усвідомленням підприємцями та владою його необхідності в умовах відкритої української економіки та запровадження окремих елементів ризик-менеджменту (в фінансовій сфері більш широко, в реальному секторі – менше) [14].

Вищенаведені та багато інших фактів свідчать про те, що сучасний стан управління ризиками в економіці України не здатен забезпечити умови для її конкурентоспроможного розвитку на світовому ринку.

Інтегральний підхід до управління ризиками на мікро- та макрорівнях економіки обумовлений тим, що сучасна економіка України має надзвичайно складну структуру, - галузеву, регіональну, інституціональну тощо, на яку впливають чисельні внутрішні та зовнішні чинники. Серед внутрішніх факторів вирішальне місце належить незавершеності як трансформаційного періоду від соціалістичної до капіталістичної економіки, так і процесу побудови України як держави., що проявляється перш за все в перманентній політичній нестабільності; перерозподілі власності (рейдерство), що триває; незавершеності структурних реформ; нерациональній поведінці громадян в багатьох сферах життя тощо. Ускладнюють структуру економіки України і зовнішні фактори, - в першу чергу велика ступінь відкритості економіки та глобалізація, дія яких кардинальним чином змінює поведінку споживачів, умови господарювання на мікрорівні та керованість макроекономічними процесами.

За таких обставин найбільш дієвим, з нашої точки зору, може бути лише інтегральний підхід до управління ризиками, який застосовується на всіх рівнях економічної діяльності, спирається на теоретичні розробки і комплексну нормативно-правову базу, впроваджується та підтримується активними діями держави. Його мета полягає в тому, щоб сприяти створенню суспільного багатства на всіх рівнях економіки та фазах суспільного відтворення за рахунок врахування факторів невизначеності, які можуть негативно або позитивно вплинути на досягнення цілей окремих громадян, суб'єктів підприємницької діяльності та органів державного управління. Завдання інтегрального підходу полягає в тому, щоб виявляти, аналізувати та впливати на ризики, з якими зіштовхується суспільство на всіх рівнях економіки з позиції як попередження та мінімізації збитків, так і використання сприятливих можливостей для зростання вартості багатства на кожному рівні економічної діяльності.

Обов'язковими компонентами інтегрального підходу до управління ризиками в економіці є наступні:

- 1) теоретичні розробки;
- 2) нормативно-правова база (закони, стандарти тощо);
- 3) дії держави з впровадження та підтримання управління ризиками;
- 4) інструментарій ризик-менеджменту;
- 5) інфраструктура: фахівці та їх професійні об'єднання;
- 6) культура управління ризиками.

Розглянемо більш детально основні з вищеперерахованих елементів, - теоретичні нароби, нормативно-правову базу та дії держави.

Теоретичні дослідження. З кількісної точки зору різноманітні теоретичні аспекти управління ризиками в економіці досліджені досить добро. Поряд із багатьма працями, які видані в розвинутих капіталістичних країнах, українським фахівцям доступні численні нароби російських та українських вчених, які захистили декілька сотень кандидатських та докторських дисертацій в цій сфері. В наукових журналах щорічно друкуються сотні статей з проблематики управління ризиками, в Інтернеті активно функціонують спеціалізовані веб-портали, на яких розміщуються статті та інші матеріали.

Більш складним питанням є якісна оцінка теоретичного фундаменту управління ризиками. По-перше, значна більша увага приділялася дослідженню фінансових ризиків та використанню різноманітних математичних моделей управління ними, ніж вивченню підприємницьких ризиків в нефінансовому секторі. Ризики ж в діяльності державних органів влади вітчизняною наукою практично не розглядаються. Такий перекош негативно позначається на розробці практичних рекомендацій для суб'єктів господарської діяльності. По-друге, серед вчених немає єдиного підходу до суті ризику, що, хоча і пояснюється, багатоаспектністю цього явища, проте негативно впливає на практику ризик-менеджменту. Розглянемо ряд визначень ризику, що їх дають фахівці.

«Риск – событие или группа родственных случайных событий, наносящих ущерб объекту, обладающему данным риском» [15, с. 11]. (Ризик = подія). «Под экономическим риском понимается некая возможность возникновения убытка, измеряемого в денежном выражении» [16, с.5]. (Ризик = можливість). «Риск – это возможность наступления каких-либо ожидаемых событий, возможность отклонения каких-либо величин от некоторых их (ожидаемых) значений» [17, с.11]. (Ризик = можливість). «Економічний ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія у діяльності суб'єктів господарювання, пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору. Вона відображає міру (ступінь) відхилення від цілей, від бажаного (очікуваного) результату, міру невдачі (збитків) з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих та зворотніх зв'язків стосовно об'єкта керування» [18, с.9]. (Ризик = відхилення). «Риск – это деятельность, связанная с преодолением неопределенности в ситуации неизбежного выбора, в процессе которой имеется возможность количественно и качественно оценить вероятность достижения предполагаемого результата, неудачи и отклонения от цели» [19, с.7]. (Ризик = діяльність).

Отже, як ми бачимо, вчені, досліджуючи ризики, на перший план в визначенні їх суті ставлять різні сторони цього явища — *саму подію, її можливість, відхилення від цілей; власне діяльність.* Таке різноманіття підходів, яке обумовлене складністю категорії ризику, суттєво ускладнює розробку практичних аспектів управління ризиками.

Нормативно-правова база управління ризиками. В Україні, на відміну від більшості розвинутих країн, відсутня комплексна нормативно-правова база управління ризиками. Відносно повно з боку держави регулюються техніко-виробничі ризики окремих галузей та ризики фінансового сектору, - банківського, страхового тощо. Нормативно-правове забезпечення підприємницьких ризиків є лише в частині регулювання певних сторін організаційно-технологічної безпеки підприємницької діяльності, - санітарної, пожежної, виробничої тощо. На жаль, в Україні відсутній власний стандарт з управління ризиками.

На даний час існує ціла низка стандартів та інших нормативних документів в сфері управління ризиками підприємств та організацій, використання яких на державному, міжнародному та регіональних рівнях довело їх практичну значущість. Аналіз цих документів, дозволив зробити висновок, що три з них, які можуть бути взяті за основу при розробці національного стандарту з управління ризиками - Австралійсько-Новозеландський стандарт AS-NZS 4360:2004, Стандарт Європейської Федерації Асоціацій з ризик-менеджменту (Стандарт FERMA) та Стандарт ISO 31000 «Управління ризиками. Настанови з використання принципів та реалізації управління ризиками». З нашої точки зору основним при розробці вітчизняного стандарту з управління ризиками має бути Стандарт ISO 31000, положення якого мають бути доповненими матеріалом інших двох документів, а також зауваженнями та пропозиціями науковців та практиків [20].

В запровадженні інтегрального підходу управління ризиками на всіх рівнях економіки центральна роль відводиться *діям державних органів влади.* Саме вони мають забезпечити, по-перше, створення комплексної нормативно-правової бази, по – друге, забезпечити її дотримання, та, по-третє, стимулювати якнайширше впровадження ризик-менеджменту в діяльність державних органів влади, в практику бізнесу та в повсякденне життя громадян України. Посилений акцент на ролі держави зумовлений умовами формування капіталістичної економіки на терені экс-соціалістичної України. Стихийний характер первісного накопичення капіталу, який спостерігається протягом усього постсоціалістичного трансформаційного періоду, і в рамках якого державі відводиться обслуговуюча, по відношенню до інтересів крупного капіталу, роль, призвів до того, що Україна виявилася нездатною провести необхідні соціально-економічні реформи та протидіяти світовій фінансово-економічній кризі. Звичайно,

сучасна держава, органи якої повністю сформовані олігархічним капіталом, стане займатися ризик-менеджментом лише за умови, що його відсутність поставить під загрозу інтереси цього капіталу. На нашу думку, в умовах кризи та післякризового розвитку економіки, існують об'єктивні чинники для запровадження ризик-менеджменту на всіх рівнях економіки, оскільки це створить необхідні передумови для розвитку саме внутрішнього ринку як важливого джерела прибутків для вітчизняних компаній.

Висновки. Проведене дослідження сучасного стану управління ризиками на макро- та мікрорівнях економіки показало, що динамічний розвиток економіки України після закінчення сучасної світової фінансово-економічної кризи та забезпечення її конкурентних позицій на світовому ринку потребує переходу до застосування нового, інтегрального підходу до управління ризиками в рамках економіки в цілому. Основними компонентами інтегрального підходу, обумовленого надзвичайно складною структурою економіки України, є теоретичні розробки, нормативно-правова база та дії держави з впровадження та підтримання управління ризиками. Їх аналіз показав, що наразі склалися всі необхідні передумови для запровадження інтегрального підходу до управління ризиками на всіх рівнях економіки.

Список літератури

1. World Economic Situation and Prospects 2009. Update as of mid-2009. -Режим доступу: <http://www.un.org/esa/policy/wesp/wesp2009files/wesp09update.pdf>. – Заголовок з екрану
2. Eastern European economies to contract 5 per cent in 2009. EBRD press release. 7 May 2009. - Режим доступу: <http://www.ebrd.com/new/pressrel/2009/090507k.htm> - Заголовок з екрану.
3. Declaration of the Summit on Financial Markets and the World Economy. – Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/11/20081115-1.html>. – Заголовок з екрану.
4. Credit Crisis — The Essentials. The New York Times. June 4 2009. Режим доступу:http://topics.nytimes.com/topics/reference/timestopics/subjects/c/credit_crisis/. – Заголовок з екрану.
5. Крупнейшее банкротство в США. Интерфакс. 22 травня 2009 р. - Режим доступу: <http://www.ifx.ru/txt.asp?rbr=1493&id=1171074/>. – Заголовок з екрану.
6. Accounting scandals. Wikipedia. - Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Accounting_scandals. – Заголовок з екрану.
7. Доходи та витрати банків України за I квартал 2009 року . Прес-реліз Національного Банку України. 17 квітня 2009 р. - Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Inf_mat/2009/Pr_bs_01.04.09.pdf – Заголовок з екрану.
8. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2007 р. № 257 - Урядовий кур'єр від 07.03.2007 - № 43
9. В.А.Кравченко. Функціональний та інтегральний підходи до управління підприємницькими ризиками: теорія та практика / Володимир Кравченко // Проблеми системного підходу в економіці. – 2008 - №2. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-2/Kravchenko_208.htm – Заголовок з екрану
10. The worst market crisis in 60 years. George Soros. Financial Times. Published: January 22 2008. - Режим доступу: http://www.ft.com/cms/s/0/24f73610-c91e-11dc-9807-000077b07658.html?nclink_check=1 – Заголовок з екрану
11. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» - Відомості Верховної Ради України від 23.06.2000 - 2000 р., № 25, стаття 195
12. Уряд схвалив проект Державної програми економічного та соціального розвитку України на 2009 рік. 15.09.2008. Прес-служба Мінекономіки. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=158241509 – Заголовок з екрану.
13. Кравченко В.А. Світовий досвід управління підприємницькими ризиками: історія та здобутки 20-го сторіччя / Володимир Кравченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 70. Частина II (у двох частинах). К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. - 2007. – 316 с. - С. 260 –263.
14. Кравченко В.А. Стан управління підприємницькими ризиками: українська специфіка / Володимир Кравченко // Проблеми системного підходу в економіці. – 2007. - №3. - Режим доступу: www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2007-3/Kravchenko_307.htm. – Заголовок з екрану.
15. Хохлов Н. В. Управление риском : [учебное пособие] / Николай Валерьевич Хохлов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 239 с.
16. Чернова Г. В. Практика управления рисками на уровне предприятия: [учебное пособие] / Галина Васильевна Чернова. – СПб: Ин-т страхования, 2000. – 170 с.
17. Рогов М. А. Риск-менеджмент: [монографія] / Михаил Анатольевич Рогов. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 120 с.
18. Віглінський В. В. Економічний ризик та методи його вимірювання: [підручник] / Віглінський В. В., Наконечний С. І., Шарапов О. Д.. – К.: КНЕУ, 2000. – 354 с.
19. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: [учебное пособие] / В.М. Гранатуров. – М.: Изд-во «Дело и сервис», 1999. – 112 с.
20. В. Кравченко. Розробка сучасного стандарту з управління ризиками – важливий чинник підвищення ефективності

підприємницької діяльності в Україні / Володимир Кравченко // Теоретичні та прикладні питання економіки: Зб. наук. пр. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. – Вип. 17. – 330 с. - с. 159 – 166.